

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΕΩΣ

Στην προσπάθεια ενός νέου επιστήμονα να αναφερθεί στο έργο καταξιωμένου και επιφανούς ομότεχνου του, του Όμοτιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Ακαδημαϊκού Εὐάγγελου Μουτσόπουλου, ἐλλοχεύουν πολλοί κίνδυνοι. Θὰ πρέπει νὰ ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στὴν περιγραφικὴ καὶ τὴν ἀξιολογικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας, ἀνάμεσα στὴν ὄντολογία καὶ τὴ δεοντολογία, γνωρίζοντας ἀπὸ πρὶν ὅτι γιὰ αὐτοὺς ποὺ δὲν γνωρίζουν καλὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν πολυσχιδὴ προσωπικότητα τοῦ κ. Μουτσόπουλου τὰ λόγια του θὰ τοὺς φανοῦν ἴσως ὑπερβολικὰ ἢ ἀπίστευτα, ἐνῶ γιὰ ἐκείνους ποὺ γνωρίζουν τὸν κ. Μουτσόπουλο, ποὺ συγκροτοῦν, ὅπως λέει ὁ Wittgenstein τὸν πνευματικὸ του περίγυρο, τὴν οἰκογένειά του, θὰ φανεῖ ἐλλιπὲς καὶ μὲ ἀδυναμίες σὲ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Μὲ συναίσθηση αὐτῆς τῆς διπλῆς ἀδυναμίας, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ, θὰ προσπαθήσω στὴ συνέχεια νὰ παρουσιάσω τὸ ἔργο τοῦ κ. Μουτσόπουλου «Ἡ προσωκρατικὴ διανόησις, ἀπὸ τοῦ μύθου εἰς τὸν λόγον» ἐπ' εὐκαιρία τῆς πρόσφατης μετάφρασῆς του στὰ Αἰγυπτιακά.

Τὸ ἐν λόγῳ βιβλίῳ τοῦ κ. Μουτσόπουλου κατέχει ἐξέχουσα θέση στὴν συγγραφικὴ παραγωγή του, ἡ ὁποία σημειωτέον ὑπερβαίνει τοὺς 50 τόμους, ὄχι μόνον γιὰτὶ εἶναι εὐληπτο καὶ καλὰ θεμελιωμένο πάνω στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, πρωτεύουσα καὶ δευτερεύουσα, ἀλλὰ γιὰτὶ ἀσχολεῖται μὲ προβλήματα ποὺ συνιστοῦν ἀνοικτὲς προκλήσεις γιὰ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Τὸ βιβλίῳ ἀποτελεῖται ἀπὸ εἰσαγωγή (σσ. 5-15), τρία κεφάλαια ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρῶτα: Ἡ μυθικὴ διανόησις (σσ. 17-24) καὶ Αἱ ἀνατολικαὶ ἀναζητήσεις (σσ. 24-29) εἶναι αὐτοτελῆ, ἐνῶ τὸ τρίτο Αἱ ἑλληνικαὶ λύσεις (σσ. 30-75) ὑποδιαιρεῖται σὲ πέντε ἐπιμέρους ἐνότητες: Αἱ ἀπαρχαὶ (σσ. 30-39), Ὁ στοχασμὸς καὶ ἡ ἔρευνα (σσ. 39-46), Ἡ θεμελίωσις τῆς ὄντολογίας (σσ. 46-62), Ἡ ἐπιστήμη (σσ. 62-67), Ὁ λόγος κινδυνεύει (σσ. 68-75) καὶ τέλος βιβλιογραφικὸ πῖνακα (σσ. 76-79).

Στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Μουτσόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσει τὸν ὅρο φιλοσοφία στὸ πλαίσιο τῆς προσωκρατικῆς διανόησις καὶ νὰ τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸν παραπλήσιο ὅρο σοφία. Κατ' αὐτὸν ὁ ὅρος σοφία πρέπει νὰ ἀποδίδεται μόνον στὸν Θεό, ὅστις τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε, ἐνῶ ὁ ὅρος φιλοσοφία δὲν ταιριάζει στὸ Θεό ἀλλὰ στοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι μὲ τὶς ἀτελεῖς γνωστικὲς τοὺς ἱκανότητες μόνον ὡς ἐρασταὶ τῆς σοφίας μπορεῖ νὰ διακριθοῦν καὶ ὄχι ὡς πραγματικοὶ σοφοί.

Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ φιλοσοφία ἀποσκοπεῖ στὴν ἔλλογη σύλληψη καὶ ἐρμηνεία ὅλων τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ ἄνθρωπος εἴτε ἡ αἰτία τοὺς προέρχεται ἀπὸ τὸν κόσμον εἴτε ἡ αἰτία τοὺς προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον μας τὸν ἑαυτό καὶ θεματολογικὰ διακρίνεται α. στὴν ὄντολογία καὶ τὴν γνωσιολογία, ποὺ διερευνοῦν τὰ ὕλικά καὶ πνευματικὰ ὄντα, τὴν ἀξία τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας, τὰ ὅρια τῶν γνωστικῶν μας ἱκανοτήτων κτλ. β. τὴν ἠθική, ποὺ διερευνᾷ τὸν ἠθικὸ τρόπο διαβίωσης τῶν ἀνθρώπων, ἂν μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ὑπάρξει κοινὸς κώδικας ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ἢ μιὰ οἰκουμενικὴ μορφή ἠθικῆς ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ γ. τὴν αἰσθητικὴ, ποὺ διερευνᾷ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν τέχνη, ἀφοῦ μέσα ἀπὸ αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι εἴτε ὡς δημιουργοὶ εἴτε ὡς ἀκροατὲς καὶ θεατὲς ἀπολαμβάνουν τὴ ζωὴ τοὺς καὶ τὴν κάνουν καλύτερη.

Ὡστόσο, ἡ φιλοσοφικὴ δραστηριότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντιφατικὴ γιατί ἡ φιλοδοξία τοῦ φιλοσόφου νὰ περιλάβει στὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ παράλληλα νὰ ὑπερβεῖ τὸ ἐπιστητὸ ἀποφαινόμενος γιὰ τὸ τί εἶναι τελικὰ ὁ κόσμος μας, προϋποθέτει τὴν ἐξαντλητικὴ γνώση ὅλων τῶν θεμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὸν κόσμο μας γεγονὸς ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατο, ἀφοῦ ὅσο φιλομαθὴς καὶ ἂν εἶναι ὁ φιλόσοφος δὲν μπορεῖ ἓνας ἄνθρωπος μόνος του νὰ παρακολουθήσει τὴν συσσώρευση τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοια ἡ ἰσχὺς τῶν φιλοσοφικῶν πορισμάτων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι σχετικὴ καὶ ἐνδεχομένη ἀφοῦ μονίμως κάτι μᾶς διαφεύγει καὶ εἶναι ἀδύνατον ὁ ἴδιος ἄνθρωπος νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ μαθηματικὸς καὶ φυσικὸς καὶ ἱστορικὸς καὶ καλλιτέχνης καὶ ὅ,τι ἄλλο φανταστοῦμε. Ὡστόσο, ὅμως, θὰ ἦταν λάθος στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία ἐπιτεύξεως τῆς πολυμεροῦς γνώσεως καὶ νὰ δικαιώσουμε τὸ σκεπτικισμό ἀκυρώνοντας τὴ φιλοσοφία. Γιατί, ὅπως ὀρθὰ ἐπισημαίνει ὁ κ. Μουτσόπουλος, μπορεῖ ἡ παντογνωσία νὰ εἶναι μία εὐκταία ὅσο καὶ ἀδύνατη γνωσιολογικὴ κατάσταση γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ θέλει νὰ ἐλέγξει καὶ νὰ κυριαρχήσει στὸ περιβάλλον του, δὲν εἶναι ὅμως οὔτε ἀπαραίτητη οὔτε ἀναγκαία γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Ἀφοῦ οἱ φιλόσοφοι δὲ μένουν σὲ ὅ,τι ἔχει παγιωθεῖ ὡς πραγματικὸ καὶ ἰσχύει κατὰ γενικὴ ὁμολογία ἀλλὰ ἀνατρέποντάς το ἐπιζητοῦν νὰ ἐξετάσουν ἄλλους πιθανοὺς τρόπους ὑπαρξῆς του. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ φιλόσοφοι προβληματίζονται γιὰ τὸ κάθε τί ἀκόμη καὶ γιὰ ὅσα θεωροῦνται αὐτονόητα καὶ διερωτῶνται συνεχῶς ἂν εἶναι δυνατόν τὰ πράγματα, ποὺ βλέπουμε νὰ ὑπάρχουν γύρω μας, νὰ εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι. Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν γιὰ τοὺς φιλοσόφους δὲν εἶναι τί ἰσχύει στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τί θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύει, ἂν δηλαδὴ ὁ κόσμος μας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς μᾶς τὸν περιγράφουν οἱ ἐπιστῆμες, θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει διαφορετικά, ἂν θὰ μπορούσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴν συμπεριφέρονται ὅπως συμπεριφέρονται, τὰ γεγονότα νὰ μὴν ἐκδηλώνονται, ὅπως ἐκδηλώνονται κτλ. Ἄν θελήσουμε νὰ δοῦμε ἀνάγλυφα μὲ ἓνα παράδειγμα τὴν ἰδιοτυπία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλογιστοῦμε τὴν περίπτωση τοῦ Ζήνωνα τοῦ Ἑλεάτη, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι ὁ λαγὸς ὅσο γρήγορα κι ἂν τρέχει εἶναι λογικῶς ἀδύνατον νὰ ξεπεράσει τὴ χελώνα ποὺ προπορεύεται. Ἀφοῦ, ὅπως λέει ὁ Ζήνων, ὁ λαγὸς γιὰ νὰ διατρέξει τὴν ἀπόσταση ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴ χελώνα θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ περάσει ἀπὸ τὸ μέσον τῆς ἐν λόγῳ ἀπόστασης, νὰ τὴν διατρέξει δηλαδὴ κατὰ τὸ ἡμισυ, ὅμως γιὰ νὰ φτάσει στὸ μέσον τῆς ἐν λόγῳ ἀπόστασης θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ περάσει ἀπὸ μέσον τοῦ ἡμίσεος τῆς ἀπόστασης καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μὲ ἀποτέλεσμα ὁ λαγὸς νὰ μένει καθηλωμένος στὴν ἀφετηρία. Ὁ λόγος γι' αὐτὸ βρίσκεται, κατὰ τὸ Ζήνωνα, στὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τοῦ μυαλοῦ μας καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὑφίσταται χάσμα ἀγεφύρωτο. Ἔτσι τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ θεωρήσουμε ὅτιδήποτε ἐκδηλώνεται μέσα στὸ φυσικὸ κόσμο ὡς ψευδαίσθηση ἢ ὡς πλάνη καὶ νὰ θεωρήσουμε ὡς ἀλήθεια ὅτιδήποτε μᾶς ὑποβάλλει ἡ λογικὴ. Μὲ ἄλλα λόγια ἂν ἡ κίνηση ποὺ πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει στὸ φυσικὸ κόσμο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν χωρέσει ὁ νοῦς μας. Αὐτὸ βέβαια σὲ σχέση μὲ ὅ,τι ἰσχύει στὴν πραγματικότητα εἶναι αὐθαίρετο. Ὅμως τοὺς φιλοσόφους δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἂν προκαλοῦν τὸν κοινὸ νοῦ μὲ τοὺς ἰσχυρισμούς τους ἢ ἂν παραλλάσσουν τὴν πραγματικότητα ἀνατρέποντας τὴν, ἀλλὰ ἂν οἱ ἰσχυρισμοὶ τους εὐσταθοῦν λογικά.

Γιὰ τοὺς φιλοσόφους τὸ τί μπορεῖ νὰ ἰσχύει εἶναι ὅτιδήποτε εἶναι λογικῶς ἐφικτὸ καὶ λογικῶς ἐφικτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀντιφάσκει μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ ὅτιδήποτε δὲν εἶναι ἀντιφατικὸ μπορεῖ – κι ἂν τώρα δὲν ἰσχύει – νὰ ὑπάρξει κάποτε στὸ μέλλον. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἀνάγκη, ὅπως λέει ὁ Ράσσελ, προκειμένου κάποιος νὰ γίνῃ φιλόσοφος νὰ ἐθιστεῖ στὶς παραδοξολογίες.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Μουτσόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσει τὴ

σχέση του μύθου προς το λόγο. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀποψη ὅτι ὁ κόσμος τῆς πρωτόγονης ἡ μυθικῆς διανόησης ἦταν προλογικὸς ὅτι δηλαδὴ ἀποτελοῦσε ἓνα ἀναγκαῖο προστάδιο γιὰ τὴ μετάβαση τοῦ πολιτισμοῦ στὴ λογικὴ νοοτροπία, δὲν εὐσταθεῖ ἀπόλυτα. Γιατὶ μεταξύ τῶν δύο νοοτροπιῶν μυθικῆς καὶ λογικῆς ὑφίσταται τέτοιο ἐννοιολογικὸ χάσμα καὶ εἶναι τόσο ἄσχετοι μεταξύ τους, ὥστε ἡ ὁποιαδήποτε σύγκρισή τους νὰ μὴν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ σὲ ἐπίπεδο γενετικὸ ἀλλὰ μόνο σὲ ἐπίπεδο μορφολογικὸ καὶ εἰδολογικὸ. Ἔτσι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λόγου δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὴν ἐπιβίωση μυθικῶν μορφῶν, οἱ ὁποῖες μάλιστα συναντῶνται μὲ ποικίλες μορφές τόσο σὲ κοινωνίες μὲ ὑψηλὴ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη ὅσο καὶ στὸν ἀπλοῖκό κόσμο τῆς συνειδήσεως τῶν παιδιῶν, ἐνῶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ μύθου μπορεῖ καὶ συμβαδίζει μὲ τὴ μερικὴ ἀπομυθοποίησή του, ἀφοῦ ἀναλόγως μὲ τὴ μορφὴ του ὁ μῦθος ἐπιτελεῖ λειτουργίες τόσο αἰτιολογικὲς ὅσο καὶ ἐρμηνευτικὲς.

Ἐπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ διαφορὰ μεταξύ μυθικῆς καὶ λογικῆς νοοτροπίας εἶναι ὅτι ἡ πρώτη ἀποθεώνει τοὺς λογικοὺς κανόνες (τὴν ἀρχὴ δηλαδὴ τῆς ἀντίφασης, τῆς ταυτότητας κτλ.) θεωρώντας ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διασφαλίζει τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς καὶ τὴ λογικὴ τους πειθῶ, ἐνῶ ἡ δευτέρη ἀπευθύνεται στὴν πίστη καὶ στὸ θυμικὸ γι' αὐτὸ ὄχι μόνο δὲν ἀποδίδει στίς λογικὲς ἀρχές πρωτεύουσα σημασία ἀλλὰ καὶ δὲν διστάζει νὰ τὶς χρησιμοποιοῦναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ καθιερωμένα. Ὡστόσο θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ λόγος ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι εἴτε σκέφτονται μυθικὰ εἴτε λογικὰ εἶναι κοινὸς καὶ ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν κοινὴ τους φύση γι' αὐτὸ μπορεῖ πράγματι ὁ μῦθος νὰ ὑπερβαίνει μὲ τὶς λειτουργίες του τὶς λογικὲς ἀρχές, νὰ θεωρεῖ π.χ. ἀπόντα πράγματα ὡς παρόντα ἢ νὰ ἀντιλαμβάνεται ἀνθρωπομορφικὰ τὴ φύση ἀποδίδοντας μιλιὰ στὰ ἄψυχα, ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄ-λογος, νὰ διαστρέφει δηλαδὴ ἐντελῶς τὶς λογικὲς ἀρχές μὲ τὶς ὁποῖες συλλογιζόμαστε, ἀφοῦ τότε θὰ ἦταν ἀδύνατον οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπικοινωνήσουν μεταξύ τους.

Ἡ μόνη λογικὴ διάκριση ποὺ, κατὰ τὸν κ. Μουτσόπουλο, μπορεῖ νὰ ὑφίσταται γιὰ τὴ μυθικὴ νοοτροπία εἶναι ἡ διάκριση μεταξύ πρώτων καὶ δευτέρων αἰτίων. Τὰ δευτέρα αἷτια εἶναι τὰ φαινόμενα ποὺ παρατηροῦμε νὰ συμβαίνουν γύρω μας, ἐνῶ τὰ πρῶτα αἷτια εἶναι τὰ πραγματικὰ αἷτια ὅλων τῶν γεγονότων ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε καὶ τὰ ὁποῖα, μολονότι βρίσκονται κρυμμένα πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, ὁ μῦθος μπορεῖ νὰ τὰ ἀποκαλύψει, ἀφοῦ μὲ τὸν μῦθο σημαίνονται ὅσα θὰ παρέμεναν διὰ τοῦ λόγου ἄδηλα.

Σὲ αὐτὸ τὸ ἐννοιολογικὸ πλαίσιο ἡ ἐξίσωση τῆς παιδικῆς πρὸς τὴν μυθικὴ νοοτροπία κρίνεται ὡς ἀνεπιτυχής. Γιατὶ μπορεῖ πράγματι τὸ παιδί καὶ ὁ πρωτόγονος νὰ ὁμοιάζουν μεταξύ τους, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο τους ἀγνοοῦν ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ λογικοῦ μας πολιτισμοῦ ἢ γνῶση τῶν ὁποίων θὰ ἐπέτρεπε, στὸ παιδί μὲ βεβαιότητα στὸν ἄνθρωπο τοῦ μύθου ἂν τὸ ἐπιθυμοῦσε, νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῆς μυθικῆς διανόησης, ὅμως κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ συγχέονται. Γιατὶ, ἐνῶ εἶναι γεγονὸς ὅτι τὸ παιδί ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ ἓναν ὀργασμὸ τῆς φαντασίας του (ποὺ ὑποστασιοποιεῖται μὲ τὴν ὀνειροπόληση ἢ τὴν ψευδολογία) καὶ ἡ νοοτροπία του εἶναι καθαρὰ μυθοπλαστικὴ, ὥστόσο οἱ μῦθοι ποὺ δημιουργεῖ τὸ παιδί δὲν ἔχουν οὔτε τὴ μορφὴ οὔτε τὴ σημασία τῶν μύθων ποὺ δημιουργεῖ ὁ πρωτόγονος. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ παιδικοὶ μῦθοι δὲν ἐπιβιώνουν στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ συνήθως παρέρχονται μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἡλικίας, ἐνῶ, ἀντίθετα, οἱ μῦθοι τῶν πρωτόγονων ἔχουν διῦποκειμενικὴ δομὴ, ἐκφράζουν τὶς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας ποὺ τοὺς δημιούργησε καὶ ἐπιβιώνουν στὸ χρόνο.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ κ. Μουτσόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσῃ τὴν σχέση τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἀνατολική, ἀναφερόμενος συγκεκριμένα στὰ χαρακτηριστικὰ τῶν πολιτισμῶν ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴν Αἴγυπτο, στὴ Μεσοποταμία, στὸ Ἰράν, στὴν Ἰνδία καὶ στὴν Κίνα.

Κατ' αὐτὸν ἡ φιλοσοφικὴ διανόηση πολὺ πρὶν ἐμφανισθεῖ στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε διάχυτος στὴν Ἀνατολή. Ὅμως ἡ φιλοσοφία στὴν Ἑλλάδα ἀναπτύχθηκε, ἐξαιτίας τῶν συν-

θηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν στὸν ἐλλαδικό χῶρο, μέ ἓναν ἰδιότυπο τρόπο διαφορετικὸν ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἀκολούθησε στὴν Ἀνατολή. Στὴν Ἑλλάδα ἡ φιλοσοφία ἔγινε γιὰ τὸν σκεπτόμενο ἄνθρωπο αὐτοσκοπὸς καὶ ἀπὸ νωρὶς ἀνεξαρτητοποιήθηκε ἀπὸ ἄλλες πνευματικὲς δραστηριότητες ὅπως ἡ θρησκεία ἢ τέχνη. Ἐνῶ στὴν Ἀνατολή ἡ φιλοσοφία τάχθηκε στὴν ὑπηρεσία τῆς πίστεως διευκολύνοντας τὴν καλλιέργειά της. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴν Ἀνατολή ἡ φιλοσοφικὴ ἀνησυχία ἐκφράστηκε περισσότερο ὡς ἓνα ὑπόστρωμα στοχασμοῦ παρὰ ὡς στοχασμὸς ὁργανωμένος γι' αὐτὸ καὶ ὁ χαρακτήρας της εἶναι ἐν τέλει ὠφελιμιστικός. Ἀφοῦ αὐτὴ δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν θεωρία, θεωρίας ἕνεκεν, ὅπως ἔλλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ ἀπλῶς νὰ βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο νὰ καρπωθεῖ τὸ θρησκευτικὸ δόγμα. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ φιλοσοφία στὴν Ἀνατολή προσέβαλε ἓναν διπλὸ ρόλο: Ἀπὸ τὴ μία συνδέθηκε μέ τὴν μακαριότητα μέ τὴν ὑπαρξιακὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ὡς τὸ ἀποτέλεσμα δηλαδή μιᾶς ἀσκητικῆς πορείας τῆς ὁποίας ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία προδιαγράφει σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τὰ ὁδικὰ ὁρόσημα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναγορεύτηκε σὲ κανονιστικὴ ἐπιστήμη ἡ ὁποία μολονότι ὑποκαθιστᾷ τὴ λογικὴ ἐντούτοις εἶναι ἱκανὴ νὰ προσδιορίσει τύπους ἐκφορᾶς καὶ ἐλέγχου τῶν θρησκευτικῶν διανοημάτων.

Μπορεῖ λοιπὸν ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία νὰ μοιράζεται μέ τὴν ἀνατολικὴ ὡς κοινὴ κοιτίδα τὸ μῦθο καὶ τὴν ἀρχαϊκὴ διανόηση, αὐτὴ ὁμως γρήγορα ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ αὐτόν, ἐνῶ ἐκεῖνη γοητευμένη ἀπὸ τὶς μυθικὲς δομὲς διατήρησε γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα τὴν μυθικὴ της χροιά τὴν ὁποία μάλιστα οὐδέποτε θέλησε νὰ ἀποβάλλει ἐντελῶς.

Ὅσο ἦταν λάθος στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὴ συνύφανση τῆς ἀνατολικῆς φιλοσοφίας μέ τὸ μῦθο καὶ νὰ θεωρήσουμε τὴν τελευταία αὐτὴ ὡς στατικὴ ἢ ἀπομονωμένη στὰ πλαίσια μιᾶς στενῆς περιοχῆς. Γιατὶ τὰ μορφώματα τῆς ἀνατολικῆς ψυχῆς ὁ μιθραϊσμός, ὁ μανιχαϊσμός, ὁ βουδδισμός, ὁ ἰσλαμισμός κ.ά. ἀπέκτησαν τέτοια δύναμη πνευματικὴ πού γρήγορα ἐξαπλώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν στὴ δύση ἐπηρεάζοντας τὴν πορεία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο.

Ἡ συμπερίληψη τῶν ποικίλων ὅσο καὶ διαφορετικῶν ἐκφάνσεων τῆς ἀνατολικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ κοινὴ διαπραγμάτευση εἶναι γιὰ τὸν κ. Μουσόπουλο νόμιμη γιατί, ὅπως ἀναφέρει στὸ τέλος τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου τοῦ βιβλίου του, «ἡ μεταφυσικὴ ἀνησυχία γιὰ τὴ μετὰ θάνατον ἐποχὴ ἢ ὁποία τόσο ἐντονα χαρακτηρίζει τὴν αἰγυπτιακὴ καὶ τὴν βαβυλωνιακὴ διανόηση δὲν μπόρεσε νὰ συστηματοποιηθεῖ καὶ νὰ προτείνει στὸν ἄνθρωπο τὴ λύτρωσή του ἀπὸ τὸ φόβο τῆς προσωπικῆς του ἐκμηδένησης μέσα ἀπὸ τὴν ταύτησή του πρὸς τὶς οὐράνιες ἢ ἐπίγειες μορφές τῆς κοσμικῆς ψυχῆς πού ξεπερνοῦν τὸν ἀτομικὸ θάνατο παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὴ συνάντησή της μέ τὰ ἱρανικὰ μυστήρια γιὰ νὰ φτάσει στὴ συνέχεια στὸ ἀπόγειό της μέ τὸ Ἰνδικὸ μυστικισμό καὶ τελικῶς νὰ λάβει μορφή συγκεκριμένη μέ τὴν κινεζικὴ σοφία».

Στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Μουσόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσει τὶς ἀπαρχές τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Κατ' αὐτόν ἡ ἐλληνικὴ διανόηση ἔχει δύο συνισταμένες τὴ διονυσιακὴ καὶ τὴν ἀπολλώνεια ἡ πρώτη διαφαίνεται στὴν τραγωδία καὶ ἔχει χαρακτηριστικὸ θρησκευτικὸ καὶ μυστηριακό, ἐνῶ ἡ δευτέρη στὴ φιλοσοφία καὶ εἶναι λογοκρατική. Ὅσο ἦταν λάθος στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ παρασυρθοῦμε ἀπὸ ὅσα λέει ὁ Νίτσε γιὰ τὴ γέννηση τῆς τραγωδίας καὶ τὴ σχέση της μέ τὸ ἀπολλώνειο καὶ διονυσιακὸ στοιχεῖο τῆς ἐλληνικῆς διανόησης καὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι μεταξὺ τους ὑφίσταται χάσμα ἀγεφύρωτο. Γιατὶ, ὅπως ὀρθὰ ἐπισημαίνει ὁ κ. Μουσόπουλος, ἡ πίστη καὶ ὁ λόγος, ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἐπηρεάζουν ἐξίσου τὴν ἐλληνικὴ δημιουργία καὶ εἶναι ἀδύνατον ὁ ἓνας νὰ ὑπάρξει χωρὶς τὸν ἄλλο. Οὐσιαστικὰ ἀντιπροσωπεύουν δύο ἀπόψεις τῆς ἴδιας πάντοτε νοοτροπίας, ἐνῶ ἡ μεταξὺ τους ὑφιστάμενη διαφορὰ συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ δεύτερος λογοκρατεῖται περισσότερο ἀπὸ τὸν πρῶτο.

Ἐπιπλέον, ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς διακρίνεται σὲ σχέση μέ τοὺς ἄλλους σπουδαίους πολιτισμούς, πού ἀναπτύχθηκαν σὲ ἄλλους χώρους, λόγῳ τῆς ἰδιότυπης σχέσης πού ἐγκα-

θιστὰ μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ μύθου. Γιατί, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὁ μῦθος ἦταν ὑποταγμένος σὲ μαγικὲς καὶ θρησκευτικὲς δοξασίες, βαθμιαία ἡ ἑλληνικὴ διάνοηση κατόρθωσε νὰ τὸν ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὸ βαρὺ του φορτίο καὶ νὰ τὸν ἀναγάγει σὲ φορέα ὑψηλῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν προσδίδοντάς του μιὰ ἀρχετυπικὴ διάσταση. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ προσέγγιση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸ μῦθο δὲν κράτησε πολὺ, ἀφοῦ μετὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα, ποὺ ἀναδείχτηκε ἀριστοτέχνης στὸ εἶδος, ὁ μῦθος πισωγύρισε σὲ παλαιότερους τύπους τόσο κατὰ τὴ μορφή ὅσο καὶ κατὰ τὴ λειτουργικότητά του.

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ διάνοηση ἡ σχέση τοῦ μύθου πρὸς τὸν λόγο ἔχει μιὰ ἀκόμη πτυχή. Συνδέθηκε μὲ τὴ διαπάλη τοῦ παλαιοῦ μὲ τὸ καινούργιο σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, τῆς προόδου πρὸς τὸν συντηρητισμὸ, ἀποκτώντας πολιτικὴ χροιά. Συγκεκριμένα οἱ ἑλληνικὲς πόλεις ἐξαιτίας τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν σὲ αὐτὲς συνειδητοποίησαν τὴν ἀνάγκη νὰ προσανατολιστοῦν σὲ μιὰ νέα ἠθικὴ, ἡ ὁποία θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ διασφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ καὶ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος καλύτερα ἀπὸ τὴ θρησκεία ἢ τὰ καθιερωμένα ἔθιμα. Ἔτσι ὁ μῦθος ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ δώσῃ τὴ θέση του στὸν πρακτικὸ φιλοσοφικὸ λόγο, ὁ ὁποῖος εὐαγγελίζεται γιὰ τοὺς πολῖτες μιὰ στέρεη βάση προκειμένου νὰ διευθετήσουν τὰ ἀντικρουόμενα συμφέροντά τους καὶ νὰ ὀργανώσουν καλύτερα τὴν κοινὴ τους ζωὴ. Σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ὁ ἀγῶνας τοῦ λόγου ἐνάντια στὸ μῦθο ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῆς παραδοσιακῆς ἀριστοκρατίας, ποὺ κατεῖχε οἰκογενειακὰ δικαιώματα νομῆς τῆς ἐξουσίας, πρὸς τὴν ἀστικὴ τάξη, ποὺ εἶχε ἀποκτήσῃ οἰκονομικὴ δύναμη χωρὶς, ὥστόσο, ἀντίστοιχη πρόσβαση στὴν ἐξουσία. Ὅλα αὐτὰ ἐπέδρασαν στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἔκαναν νὰ ἀλλάξῃ προσανατολισμό. Ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον της στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς του. Ἡ φιλοσοφία γίνεται γιὰ τὸν ἄνθρωπο αὐτοσκοπὸς καὶ ταυτόχρονα κατορθώνει νὰ ὀριοθετήσῃ τὸ χῶρο της ἀπέναντι στίς ὁμορες δραστηριότητες τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς θεολογίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ φτάνουμε στὴν ἀκμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, ὅπου παρατηρεῖται μιὰ κορυφαία ὅσο καὶ σύντονη ἀνάπτυξη σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ στὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη, στὴν πολιτικὴ, στὴ φιλοσοφία. Σὲ αὐτὸ τὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον ἡ καθαρὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἀρμονικὰ τὸ ἔργο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ προσφέροντάς του τὸ σταθερὸ ὑπόβαθρο προκειμένου νὰ ἀναπτύξῃ τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἔτσι ἀναπτύσσονται ὁλοκληρωμένα φιλοσοφικὰ συστήματα μὲ κοσμολογικὲς, ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς θεωρίες ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ προσδιορίσουν τίς ἀπώτερες ἀρχές, ποὺ διέπουν τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου μας καὶ νὰ προσφέρουν στὸν ἄνθρωπο ἐναλλακτικὸς τρόπους βίου. Ἀκόμα, ὅμως, καὶ ὑπ' αὐτὲς τίς νέες συνθήκες ἡ πάλαι τοῦ μύθου πρὸς τὸν λόγο δὲν ἔχει κριθεῖ τελεσίδικα. Γι' αὐτὸ καὶ μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δύο τάσεις στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μιὰ ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀπὸ μυθικὲς δηλαδὴ καὶ μαγικὲς ἀντιλήψεις, καὶ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς πυθαγόρειους καὶ μιὰ ἄλλη ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγο εἶναι ἀδέσμευτη καὶ ἀποβλέπει στὴν ἐξαντλητικὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου της καὶ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς ἱπποκρατικούς. Γιὰ μιὰ στιγμὴ μάλιστα, ἐξαιτίας τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικράτησαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μὲ τίς συχνὲς ἐμφύλιες διαμάχες, ἡ πίστη στὸν λόγο κινδύνευσε νὰ χαθεῖ καὶ νὰ ὑπερισχύσῃ ὁ μῦθος. Γιατί ὁ πόλεμος διόγκωσε τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πυροδοτώντας μιὰ σειρὰ ἀντιδικίης γύρω ἀπὸ θέματα καθ' αὐτά ἅλυστα, ὅπως τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν, τὸ νόημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων, τίς σχέσεις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ τὴν ἐξουσία, φέρνοντας στὴν ἐπιφάνεια ὅλες τίς ἀντιφάσεις. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ φιλοσοφία κινδυνεύει νὰ μετατραπῇ σὲ σοφιστεία καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐναντι τῆς ρητορικῆς. Καὶ μολονότι χρειάστηκαν τόσες περιπέτειες γιὰ νὰ κατορθώσῃ τελικὰ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος νὰ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν ἀσάφεια τοῦ μύθου, ὁ ἐξανθρωπισμὸς τῆς φιλοσοφίας κινδυνεύει

τώρα να μετατραπεί σε σολιψισμό. Για άλλη μια φορά όμως η ελληνική φιλοσοφία κατόρθωσε να υπερισχύσει του μύθου. Έτσι, όχι μόνο δεν ακολούθησε το δρόμο του σκεπτικισμού και της ρητορικής αντί της διαλεκτικής, αλλά και πέτυχε να εκμεταλλευθεί την κρίση που πέρασε για να ανανεώσει τη δυναμικότητά της και να κατορθώσει στα επόμενα βήματά της να απαλλαχθεί από αυτό το διπλό έφιάλη που παρά λίγο να την απονευρώσει, το δογματισμό δηλαδή και την ασάφεια.

Αν θελήσουμε εν κατακλείδι να επισκοπήσουμε τη σχέση του μύθου προς το λόγο έχοντας ως γνώμονα τη σχέση της ανατολικής προς την ελληνική φιλοσοφία θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τα εξής: πρώτον, η ανατολική φιλοσοφία ζήτησε να υποτάξει τον άνθρωπο στον κόσμο, ενώ, αντίθετα, η ελληνική φιλοσοφία θέλησε να υποτάξει τον κόσμο στον άνθρωπο ή τουλάχιστον να τους συμφιλιώσει. Αυτό η ελληνική φιλοσοφία το πέτυχε γιατί κατόρθωσε να υποκαταστήσει την παντοδυναμία του μύθου με την παντοδυναμία της λογικής.

Δεύτερον η ανατολική και η ελληνική φιλοσοφία μεταχειρήστηκαν διαφορετικά το μύθο και διαφορετικά το λόγο γιατί προσέβλεπαν σε διαφορετικά ιδανικά. Η ανατολική φιλοσοφία προσβλέπει στον σοφό και ολοκληρωμένο άνθρωπο δηλαδή όχι μόνο στον φρόνιμο, που έχει εμπειρία ζωής και ζει σύμφωνα με τους κανόνες που αποκόμισε από την εμπειρία του προσφέροντας τον εαυτό του ως παράδειγμα για τους άλλους, αλλά και στον μορφωμένο, που κατέχει τις επιστημονικές γνώσεις που θα του επιτρέψουν να αξιολογήσει τον κόσμο μας και να μην παρασύρεται από τα φαινόμενά του. Αντίθετα η ελληνική φιλοσοφία δεν έχει ως ιδανικό της το σοφό αλλά το φιλόσοφο. Αυτόν δηλαδή που αγαπά τη μάθηση και τολμά να δραματίζεται τον κόσμο μας διαφορετικά απ' ό,τι είναι, χωρίς να νοιάζεται αν οι άλλοι θα τον πουν ρομαντικό ή παιδί. Γιατί ο φιλόσοφος επιθυμεί να γίνει σοφός ή να μαθητεύσει κοντά στους σοφούς, ο ίδιος όμως είναι αιώνιας αρχάριος γι' αυτό και δεν γνωρίζει τίποτε περισσότερο από την άγνοιά του και την δρεξή του για τη γνώση. Ενώ, λοιπόν ο σοφός ικανοποιείται με τη γνώση που κατακτά, ο φιλόσοφος δεν μένει σε τίποτε σταθερό και επιθυμεί διαρκώς το νέο.

Π. Ν. ΠΑΝΤΑΖΑΚΟΣ
(Αθήναι)